

ԼԵՆԻՆԱԿԱՆԸ ԱՐԴՅՈՒՆԱԲԵՐԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔ
ԴԱՌՆԱԼՈՒ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ
(«մարդկանց ձայները» որպես ուսումնասիրության աղբյուր)

Վարդուհի Մելքոնյան

ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոն

Բանալի բառեր՝ պարբերական մամուլ, Խորհրդային Միություն, արդյունաբերական քաղաք, բանվոր, արհեստներ, ֆաբրիկա, առօրեականություն, «մարդկանց ձայներ», ազգագրական հետազոտություն, արդյունաբերություն:

Աշխատանքում 1920-1930-ական թթ. իրականության զարգացումների մասին դիտարկումներ են արվում մարդկանց պատմությունների և «մարդկանց ձայների» միջոցով¹ ներկայացնելով ոչ թե այդ ժամանակահատվածում Լենինականի քաղաքային իրականությունը, այլ խորհրդային իրականության ընկալումը և դրա հանրայանցումը: Ցավոք, այսօր արդեն սահմանափակ են խնդրո առարկայի վերաբերյալ ազգագրական նյութեր գրառելու հնարավորությունները: Հատուկ են այն բանասացները, որ դեռ հիշում են ու կարող են ներկայացնել 1920-30-ական թթ. Առօրեականությունը, քաղաքային կյանքը:

¹ Ժամանակակից մարդաբանական հետազոտություններում մեծ տեղ է հատկացվում case study մոտեցմանը: Այս մեթոդով անհատների կամ առանձին դեպքերին առնչվող պատմությունների ուսումնասիրություններով կարելի է հանգել ընդհանուր եզրակացությունների: Մանրամասն տե՛ս Starman A. B., The case study as a type of qualitative research // Journal of contemporary educational studies, Medvode, Slovenia, pp. 28-43; Case Studies and Theory Development in the Social Science. Cambridge: MIT press,-2005.

Գիտարկվել է մասնավորապես 1920-30-ական թթ. սկզբի, այսինքն՝ նախապատերազմյան շրջանի պարբերական մամուլը՝ ի դեմս քաղաքային «Բանվոր» թերթի նյութերի²: Ընդ որում, չնայած նրանցում գաղափարախոսական-քարոզչական տարրի ցայտուն առկայությանը³, այնուամենայնիվ բազմաթիվ հրապարակումներում կարելի է տեսնել ազգագրական տեսանկյունից խիստ ուշագրավ ու կարևոր նկարագրություններ: Ակնհայտ է, որ կատարվածի սահմաններում հնարավոր չէ ներկայացնել մամուլի նյութերն ամբողջությամբ, ուստի ներկայացվել և վերլուծվել են հիմնականում այն նյութերը, որոնք առավելագույնս համահունչ են սույն աշխատանքի խնդիրների շրջանակին, վերականգնվում և ներկայացվում է այն ժամանակաշրջանը, երբ Լենինականը արհեստագործական քաղաքից անցում էր կատարում արդյունաբերական քաղաքի⁴՝ իր բազմաթիվ հիմնախնդիրների ծանր բեռը շալակին:

Նախաբան. «Բանվոր» թերթի 1930թ. 145-րդ համարում կարդում ենք. «Հնում Լենինականը եղել է հողագործական, մանր առևտրական քաղաք, որտեղ արդյունաբերությունը կենտրոնացած էր փոքրիկ արհեստանոցներում և մի երկու գործարանում՝ գարեջրի, օճառի, լիմոնադի, աղյուսի, որոնց բանվորների ընդհանուր թիվը 180-ից չէր անցնում: Իսկ գավառում ջրաղացներից ու ձիթհանքերից բացի այլ «արդյունաբերություն» չկար:

Մի քանի տարվա համառ աշխատանքը նկատելիորեն փոխեց քաղաքի դեմքը՝ առաջին հերթին զարգացնելով արդյունաբերությունը⁵: Մասնավորապես խթանվեց տեքստիլ արդյունաբերությունը, ինչի շնորհիվ այդ տարիներին Լենինականը դարձավ Հայաստանի տեքստիլ արդյունաբերության խոշոր կենտրոն⁶: Վերջինիս կազմակերպման համար բոլոր նախադրյալները կային, մասնավորապես՝ բարձրորակ հումքի առկայությունը, Լենգեսից էժան էլեկտրաէներգիայի մատակարարումը, և ամենակարևորը՝ չկար բանվորական ուժի խնդիր՝ պայմանավորված էր Շիրակի խիտ բնակեցվածությամբ, թե՛ Լենինականում բազմահազար հայ որբերի առկայությամբ⁷:

Թերթի համարներից մեկում կարդում ենք. «Տեքստիլում այժմ աշխատում է 3400 բանվոր, որոնցից մոտ 20-30 տոկոսը ընտանիքավոր են, իսկ մյուսները որբեր են և մենակներ⁸»: Համեմատության համար նշենք, որ մանվածքի գործարանում ևս 1927-1928 թթ. աշխատում էր շուրջ 2000 բանվոր՝ հիմնականում որբանոցների սաներից⁹:

² Տե՛ս «Բանվոր», խմբ. Ա. Հախումյան, Լենինական, 1923-1990 թթ.:

³ Schudson M. Discovering the News. New York. -1978.

⁴ Մանրամասն տե՛ս Կոզմոյան Կ., Լենինական, Երևան, 1957: Գաբրիելյան Հ. Կ., Լենինական, Երևան, 1984:

⁵ Ա. Հ., Արդյունաբերությունը Լենինականի գավառում, «Բանվոր», 1930, №145, էջ 2:

⁶ Բոյաջյան Ա.Գ., Լենինականի տեղական արդյունաբերությունը և արհեստագործական արտելները // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 13, 2010, էջ 144:

⁷ Հակոբյան Հ.Հ., Լենինականի տեքստիլ կոմբինատի պատմությունից. Կոմբինատի հիմնադրումը և առաջին քայլերը // «Բանվոր», 1930, էջ 13:

⁸ Գևորգյան Թ., Մննդի գործը Լենինականի տեքստիլ գործարանում // «Բանվոր», 1930, № 81, էջ 3:

1920-1930-ական թթ. Լենինականի զարգացող արդյունաբերությանը բազում խոչընդոտներ էին խանգարում, դրանց թվում՝ մի շարք տեխնիկական խնդիրներ, որոնք իրենց հետ բերում էին բարդություններ: «Բանվոր» թերթի 1930թ. 59-րդ համարում կարդում ենք. «...գործարան ընդունվեցին 140 նոր և անորակ բանվորներ, որոնք սկզբնական շրջանում ոչ միայն չբարձրացրին արտադրությունը, այլև ավելացրին բրակի քանակը»¹⁰: Մատնացույց էր արվում նաև այն հանգամանքը, որ ոչ միայն բանվորները, այլև ղեկավարները չէին արդարացնում իրենց, և առաջարկվում էր առաջին հերթին քաղաքականապես վերակրթել մարդկանց¹¹:

Հաջորդ հրատապ ու ցավոտ խնդիրը բանվորների կացության հարցն էր: Նշվում է, որ թեև հանրակացարանում տեղավորել են 200 բանվորի, սակայն «...տեղը նեղվածք է, սանիտարական դրությունն անմխիթար վիճակում է գտնվում: Ճաշարանը ևս սանիտարական անմխիթար դրության մեջ է: Խմորեղենի փուռը նույնպես հակասանիտարական վիճակում է»⁸:

«Տեքստիլին կից ֆաբրործուսում բանկոուպի բացած ճաշարանը խայտառակ սանիտարական պայմաններում է: Փլավի գլխով առնվազն 2-3 գիշեր է անցել, իսկ սովուզ կոչված ճաշն անտանելի է: Եթե տեղի աշխատակից Հայկուշին հարցնես, թե ինչու է ճաշի որակը վատ, կոպտաբար կպատասխանի՝ մեր ճաշն այսպիսին է, կուզես՝ կեր, կուզես՝ ջայնմին»¹²:

Մյուս չափազանց կարևոր խնդիրը, որին բազմաթիվ անդրադարձումներ կան «Բանվոր» թերթի 1930 թվականին համարների գերակշռող մասում, փչացած կամ անորակ ապրանքին է վերաբերում: «Բանվոր»-ի 111-րդ համարում կարդում ենք. «Գործվածքային գործարանում 2-3 վարպետներ կան, բայց բրակ ռովնիցիաներին հաշիվ չկա: Մանավանդ անգլիական կորպուսում բրակն ավելի շատ է: Այս բրակներին և թափթփվածությունը պետք է վերջ տալ, հատուկ միջոցներ ձեռք առնել»¹³:

Թերթի 128-րդ համարում առաջարկվում են նոր եղանակներ ու արդյունավետ միջոցներ կորուստների դեմ պայքարելու համար: Այսպես, տեքստիլի արտադրական միավորումներում կազմակերպվում են կորուստների դեմ պայքարող շտաբներ: Կորուստների դեմ պայքարելու համար աշխատանք է տարվում նաև ակումբում, ուր կազմակերպվում է կորուստների նմուշների ցուցահանդես: Անգամ կազմակերպվել է երեկո, ուր 40 բանվորներ տեխնիկական հարցերին ճիշտ պատասխանելու համար նվերներ են ստացել: Կորուստների դեմ պայքարն ավելի ընդլայնելու համար առաջարկվել է հանրակացարաններում և գործարաններում ընդմիջումների ժամանակ տանել բացատրական աշխատանքներ¹⁴:

⁹ **Գևորգյան Թ.**, նշվ. աշխ., էջ 4:

¹⁰ Տեխնիկական անհարմարությունները խանգարում են տրիկոտաժին // «Բանվոր», 1930, № 59, էջ 3:

¹¹ «Բանվոր», № 86, էջ 2:

¹² **Հ. Գևորգ.** Բանկոուպի ճաշարանում // «Բանվոր», 1930, № 96, էջ 3:

¹³ **Ուղարնիկ.** Բրակը շարունակվում է տեքստիլում // «Բանվոր», 1930, № 111, էջ 3:

¹⁴ «Բանվոր», 1930, № 128, էջ 2:

Նույնատիպ կորուստները առկա են նաև մանարանում: «Մի ամիս է, ինչ մանա-րանի համար բամբակ է ստացվել, բայց մինչև այժմ մնում է դուրսը՝ քամու և անձրևի տակ և փչանում է, բացի այդ՝ օրական 2-3 ֆուտ բամբակ պակասում է՝ քամու հետևանքով: Ոչ ոք չի մտածում բամբակը կամ ծածկելու, կամ ուրիշ տեղ տեղափոխելու մասին»¹⁵: «Երկար ժամանակ բացօթյա վիճակում մնացած բամբակը թրջվելուց հետո փչացումից ազատելու համար տախտակե միածածկ պատրաստեցին, որտեղ թաց-թաց իրար վրա դարսեցին բամբակի 50 տոկոսը միայն: Այդ բամբակը Տաճկաստանից է ստացված և պետք է ուղարկել Մոսկվա: Մակայն պրեսիրովկա չանելու պատճառով մնաց տեքստիլի վրա»¹⁶:

Զնայած բազմաթիվ ահազանգերին ու թղթակիցների մտահոգություններին՝ «Բանվոր»-ի №128-ից պարզվում է, որ կորուստների դեմ պայքար չկա: «Մտիր տեքստիլի մանվածային գործարանը, այստեղ դու կտեսնես գետնին թափթփված մաքուր բամբակի կտորներ, կտրված ժապավեններ ու ռովնիցաներ: Այս բոլորը ոտնատակ են գնում, յուղոտվում են և իբրև կեղտոտված ու արժեքազուրկ թափթփուկ, ուղարկում են պահեստ. բացի դրանից կեղտոտված ու յուղոտված ձեռքերը սրբում են ժապավենով ու ռովնիցայով, ինչից արտադրությունը դարձյալ տուժում է: Դուք հաճախ կտեսնեք թափթփված ու ջարդված վիճակում շպալներ ու բանկաբրոշի բազմաթիվ կոճեր, որոնք արժեն յուրաքանչյուրը 5-16 կոպեկ: ...Սրանք վերացնելը հեշտ է. հարկավոր է միայն գիտակից վերաբերմունք ցույց տալ դեպի աշխատանքը»¹⁷: Նույնն է պատկերը նաև մանվածքային գործարանում, ուր մեքենաների հազարավոր մասեր են կուտակել, հետո կտուրից ցած են նետել իբրև սև հաց հանձնելու համար¹⁸:

Այդ տարիներին մամուլում ամենաշատ բարձրաձայնված խնդիրը թերևս բանվորների հոսունությունն էր: «Բանվոր» թերթի 1930 թվ. համարների մեծ մասում կարելի է գտնել հոդվածներ այդ ցավոտ հարցի մասին: Մասնավորապես նշվում էին հոսունության պատճառները, իսկ դրանք տարբեր էին՝ սկսած նրանից, որ երեխաներին մանկապարտեզ չեն ընդունում, վերջացրած արձակուրդի հարցով: Բանն այն է, որ արձակուրդից հետո շատերը չէին վերադառնում, քանի որ այդ ընթացքում գնում էին աշխատելու Գյանջայի, Բաքվի, Թիֆլիսի գործարաններում, որտեղ բանվորական ուժի մեծ կարիք կար, դրա պատճառով աշխատավարձն ավելի բարձր էր, բացի դրանից՝ այնտեղ աշխատանքի կարգապահությունն ավելի ընկած էր¹⁹: Շատ բանվորներ, վերադառնալով այս գործարաններից իրենց նախկին աշխատավայրեր, «այնպես էին աշխատում, որ վարչությունը ստիպված էր նրանց աշխատանքից հեռացնել»²⁰:

¹⁵ Պապիկյան Լ., «Բանվոր», 1930, № 83, էջ 2:

¹⁶ Ավետիսյան Ն., Կորուստներ և թափթփվածություն մանարանում // «Բանվոր», 1930 № 128, էջ 2:

¹⁷ Սկվորցով Ի., Մեծ կորուստներ և թափթփվածություն մանվածքային գործարանում // «Բանվոր», № 131, էջ 2:

¹⁸ Ավետիսյան Ն., «Բանվոր», 1930, № 128, էջ 2.;

¹⁹ Ղազարյան Ս., «Բանվոր», 1930, №180, էջ 2:

²⁰ Սահակյան Գրիշա, վարպետ, «Բանվոր», 1930, № 180, էջ 2:

Գործվածքային գործարանի կառավարիչ ինժեներ Մաթևոսյանն այս առումով նշում էր. «Գործվածքային գործարանում նույնպես բանվորական ուժի հոսունություն է նկատվում: Դա երևաց արձակուրդից հետո: Մեր պլանների թերակատարման պատճառներից մեկն էլ պետք է համարել եղանակ: Թե՛ խոնավությունը, թե՛ արևի ճառագայթները բացասական դեր են կատարում: Պլանը կազմելիս մենք այդ հանգամանքը հաշվի չենք առել: Արտադրության անկումը որոշ չափով պետք է բացատրել բամբակի վատ որակով, որն անդրադառնում է կոմբինատի 3 գործարանների՝ մանարանի, գործվածքային և տրիկոտաժի արտադրանքի քանակի և որակի վրա: Վատ որակի բամբակը մեծացնում է բրակը, իսկ այս վերջինը զցում է արտադրանքի քանակական և որակական ցուցանիշները»²¹:

Բանվորական հոսունությունը կանխելու համար խորհրդային ղեկավարությունը սկսում է նոր բանվորական կադրերի պատրաստման աշխատանքներ տանել: Ընդ որում, վերցնում էին հիմնականում կանանց և Ստեփանավանի մանկատան երեխաներին²²: Կար նաև այլ վտանգավոր պատճառ. դա այն էր, որ շատ արտադրամասերում բանվորների նկատմամբ ցուցաբերվում էր արհամարհական մոտեցում, սրան գումարվում էին անորակ մեքենաների վատ աշխատանքը և ցածրորակ հումքի առկայությունը, և այս ամենը իրար հետ՝ հանգեցնում էր հոսունության²³: Դրա մասին «Բանվոր»-ի մեկ այլ համարում կարդում ենք. «Վարիչը չափից դուրս կոպիտ է վարվում բանվորների հետ, եղել են դեպքեր, որ քիչ է մնացել վեճ սարքի»²⁴:

Եզրահանգում. Այսպիսով, 1920-1930-ական թթ. Լենինականը կամաց-կամաց արհեստագործական քաղաքից վերածվում էր արդյունաբերական քաղաքի ու այդ դժվարին ճանապարհին ստիպված էր լուծելու իր առջև ծառայած բազմաթիվ խնդիրներ՝ հմուտ բանվորներ պատրաստելուց մինչև աշխատանքի նկատմամբ պատասխանատու վերաբերմունքի ձևավորումը: Այս խնդիրները բարձրաձայնելու ամենաարդյունավետ միջոցը դարձավ պարբերական մամուլը՝ վերածվելով իշխանությունների լավագույն հենարանի: Հենց նրա նյութերի՝ «մարդկանց ձայների» միջոցով (case study մեթոդ, որը լավագույնս է ներկայացնում ազգաբնակչության տեսանկյունից կարևոր հիմնախնդիրները) վերականգնելով 1920-1930-ական թթ. խորհրդային իրականության ընկալումը և նրա հանրայնացումը՝ արծարծեցինք ընդամենը մի քանիսն այն հիմնախնդիրներից, որոնք բարձրաձայնում էր մամուլն այդ տարիներին՝ անտարբեր վերաբերմունք պետության գույքի և ունեցվածքի նկատմամբ, ձեռնարկությունների ղեկավարների արհամարհական վերաբերմունք բանվորների նկատմամբ, կաղացող կարգապահություն, բանվորների հոսունություն և այլն: Ահա այն խնդիրներից՝ արատավոր երևույթներից մի քանիսը, որոնք պետությունը փորձում էր այդ տարիներին շտկել մարդկանց ձայների միջոցով:

²¹ «Բանվոր», 1930, № 180, էջ 2:

²² Նույնը:

²³ Նույնը:

²⁴ **Վերջյան Թ.**, Մենդի գործը Լենինականի տեքստիլ գործարանում // «Բանվոր», 1930, № 81, էջ 3
Մանրամասն տե՛ս «Բանվոր», 1930, № 86, էջ 2:

**В ПУТИ ПРЕВРАЩЕНИЯ ЛЕНИНАКАНА
В ПРОМЫШЛЕННЫЙ ГОРОД
(голоса людей как источник исследования)**

Мелконян В. Г.

Ключевые слова: *периодическая печать, Советский Союз, промышленный город, рабочий, ремесло, фабрика, голос народа, повседневная жизнь, этнографические исследования, индустрия.*

В 1920-1930-ых годах, когда Ленинакан постепенно превращался из ремесленного города в промышленный, ему приходилось решать ряд стоящих перед ним проблем. Они были разнообразными: начиная с подготовки опытных рабочих, заканчивая ответственным отношением к работе и т.д. Лучшим инструментом для постановки и решения этих вопросов стала периодическая печать, когда страна пыталась решать свои проблемы голосом народа.

**THE WAY OF LENINAKAN'S BECOMING AN INDUSTRIAL CITY
(People's Voices as a Source of Study)**

Melkonyan V. G.

Key words: *periodical press, Soviet Union, an industrial city, worker, crafts, factory, the voices of the people, daily life, ethnographic research, industry.*

In 1920-1930, when Leninakan was slowly turning from a craft city into an industrial one, it had to solve a number of problems. And they ranged from creating skillful workers to the responsible attitude towards their work. The best tool for raising these issues was the periodical press, when the Soviet Union was trying to solve its problems through the voices of the people.

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. «Բանվոր» քաղաքային թերթի 1923-1930թթ համարներ:
2. Բոյաջյան Ա.Գ., Լենինականի տեղական արդյունաբերությունը և արհեստագործական արտելները // ՀՀ ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ», հ. 13, 2014:
3. Գաբրիելյան Հ. Կ., Լենինական, Երևան, 1984:
4. Կոզմոյան Կ., Լենինական, Երևան, 1957:
5. Брукс Д. «Людей, которые не читают газет, надо морально убивать на месте». СПб. -2006.
6. Schudson M. Discovering the News. New York. -1978.
7. Starman A. B. The case study as a type of qualitative research // Journal of Contemporary Educational Studies. Medvode, Slovenia, pp. 28-43; Case Studies and Theory Development in the Social Science. Cambridge: MIT press.-2005.

*Ընդունվել է՝ 13. 09. 2021
Գրախոսվել է՝ 21. 10. 2021
Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021*

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Վարդուհի ՄԵԼԹՈՆՅԱՆ՝ ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի ասպիրանտ /ազգագրագետ/, էլ. հասցե՝ varduhi.melkonyan93@mail.ru